

KOŞAÇ VE TERİMLERİ ADLANDIRMA ÜZERİNE

Hamza ZÜLFİKAR

Ankara Üniversitesinin bir kuruluşu olan Türkçe ve Yabancı Dil Araştırma ve Uygulama Merkezi, ders kitabı olarak birtakım yayınlar ortaya koymuştur. *Hitit* ana başlığıyla *Yabancılar İçin Türkçe Ders Kitabı, 1 Temel* adlı yayın bunlardan biridir. Bu yayında geçen terimlerden biri *koşaç*'tir. Söz konusu terim, 13. sayfada *koşaç tümcesi (haber kipi)*, 48. sayfada *koşaç tümcesi (hikâye kipi)*, 85. sayfada *koşaç tümcesi (gelecek zaman)*, 94. sayfada *koşaç tümcesi (rivayet kipi)* başlıklarında geçiyor. Bu başlıklarda *koşaç tümcesi (haber kipi)* örneğinde olduğu gibi *tümce* teriminin neden kullanıldığı anlaşılmamaktadır.

Söz konusu dizi yayın, yurt dışında ve Türkiye'de başka kişi ve kuruluşlarca da ders kitabı olarak kullanılmaktadır. Bu yayınlardan yararlanarak yabancılar Türkçe öğrenenler, bana *koşaç*'in ne demek olduğunu sorar, Türk Dil Kurumunca yayımlanan Zeynep Korkmaz hocamızın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde (2010) *koşaç* terimini bulamadıklarını söylerler. Gerçekten de *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde bu terim yoktur; bu kavram *bildirme eki* başlığı altında tanımlanmıştır.

Birçok dil bilgisi teriminde olduğu gibi okul kitaplarında, Türkçe öğretmeye dönük yayınlarda farklı terimlerin bulunduğunu ve bu durumun Cumhuriyet tarihi boyunca sürüp geldiğini, kişilerin kendi kullandıkları terimlerde ısrar ettikleri bilinen bir durumdur. Uzlaşmayan, bir terimde birleşmeyi reddeden öğretmenler, bilim adamları, terimlerin yazımında da farklı tutum içindedirler. Bunun sonucu olarak Türkçenin öğretiminde birlik sağlanamıyor. Bu, Türkçenin kurallarını gereği gibi öğretilmesini engelliyor. *Sentaks*'tan, *cümle bilgisi*'ne oradan *türmce bilgisi*'ne ve son olarak *söz dizimi* terimine geldik. *Söz dizimi* veya *sözdizim* yazımında tutarsızlık devam edi-

yor. Umarım meslektaşlar bir gün *söz dizimi* teriminde birleşir. Pek çok örneği olan bu dağınık durum karşısında *koşaç* teriminin hikâyesine dönelim.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne kaydolduğum yılda karşılaştığım terim, *cevher fiili* idi (T. Banguoğlu, *Ana Hatlarile Türk Grameri*, 1940). Bütün okullara kılavuz kitap olarak gönderilmek üzere yayımlanmış olan *Ana Hatlarile Türk Grameri*'ne o yıllarda Eğitim Bakanı olan Hasan Âli Yücel bir ön söz yazmış, böylece birinci derecede başvurulması gereken bir eser sayılmıştır. Bu yıllarda henüz *koşaç* terimini kullanılmamış. Bir süre sonra *cevher fiili* yerine *verbe subsantif* teriminin de kullandığını öğrendim. Çalışkanım, çalışkandım, çalışkanmışım, çalışkansam biçiminde çekimleri olduğu, olumsuzunun *değil* kelimesiyle ifade edildiğini, üçüncü şahısta çalışkandır, çalışkan değildir biçiminde anlatımı kuvvetlendirmek için kelimeye *-dır* ekinin getirildiğini o yıllarda öğrenmiş ancak *-dır*'a ise ne ad verildiği anlaşılmamıştı.

Meslek olarak bu alanı seçip Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde asistan olunca *-dır*'a verilen bir ad olduğunu Türk Dil Kurumunun yayını olan ve 1949 yılında yayımlanmış *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde görmüştüm. Bu kavram *koşaç* terimiyle şöyle tanımlanmıştı:

koşaç (haber edatı, copule) Yükleme özneye bağlayan (koşan) kelime. “Ev büyüktür”, “Ev yeni idi” sözlerinde *-dır* ve *-idi* birer koşaçtır.

Aynen aktardığım bu tanım, mevcut bilgilerimle bağdaşmamıştı. Bu ekin bir de *-idi* yanında *-imiş*, *-ise* biçiminde de kullanımları da vardı. *Değil* kelimesine de *-idi*, *-imiş*, *ise* getirilebiliyordu. Öte yandan *-dır* ekinin işlevi daha farklıydı. Üstelik *-idi*, *-imiş*, *-ise* ile *-dır* (*-tır*) başka başka ekler olup kaynakları, kökenleri farklı eklerdi. Hepsi *koşaç* başlığı altında toplanmalıydı. Ayrıca bu tanımda *koşaç* terimi ile *cevher fiili* veya *verbe subsantif* terimi arasında bir bağlantı, ilgi de kurulmamıştı.

Dört yıllık öğrencilik hayatım boyunca *ermek* ve buradan *irmek* daha sonra *imek* biçiminde bir fiilin Türkçede bulunduğu, bunun isimleri zamanlara bağlı olarak ifade etmeye yaradığını, gelecek zamanın *olmak* yardımcı fiilleriyle karşılandığını *-dır* (*-tır*)'ın ise *bildirme eki* adı altında adlandırdığını, kaynağının *turur* olduğunu öğrenmiştim.

Etmek, *olmak*, *kılmak*, *eylemek* yanında *imek* fiilinin de bir yardımcı fiil olduğu kabul görmüştü. Çalışkanım (< çalışkan erür men), çalışkandım (çalışkan idim), çalışkanmışım (çalışkan imişim) ve bunların *değil* kelimesiyle kurulan *değilim*, *değildim*, *değilmemişim* biçimleriyle meydana gelen cümlele-

rin isim cümlesi (ad cümlesi) olduğu öğretim hayatında temel bilgi olarak geçiyordu. O arada *cevher fiili* yerine *ek eylem* teriminin de hocalarımız tarafından kullanıldığını duyuyordum. Onların *koşaç* terimini kullandıklarına tanık olmadım. Belki de *koşaç*'ın ne olduğu anlaşılmadığından kullanım dışı kalmıştı.

1969 yılına gelindiğinde hocam Vecihe Hatiboğlu'nun Türk Dil Kurumu yayınları arasında *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* yayımlandı. *Koşaç* burada tanımlanmıştı. Anlaşılan hocamız bu terimi 1949 yılında Türk Dil Kurumunca yayımlanan *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde bulmuş, çalışmasına katarak aşağıdaki tanımı yapmıştı:

koşaç Başlı başına anlam taşımayan, birlikte kullanıldığı kelimeye olumluluk veya olumsuzluk, sürerlik, kesinlik, kuvvetli ihtimal kavramları veren **-dır** eki veya **değil** kelimesi (bkz. *olumlu koşaç* ve *olumsuz koşaç*).

Yapılan göndermede hocamız *olumlu koşaç* terimiyle *-dır* ekini, *olumsuz koşaç* terimiyle de *değil* kelimesini ele almış ve örneklemişti. *Olumlu koşaç*, *olumsuz koşaç* terimleri Türk Dil Kurumu yayınları arasında 1949 yılında çıkan *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde de vardı. Bir farkla *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'nde geçen *imek* fiilinin zamanlara göre çekimi bu tanıma dâhil edilmemişti.

Koşaç'ın kullanıma girmesi bu yayınlara gündeme gelmişti. Ancak eskiden beri bir edat olarak nitelenen ve kimine göre bir zarf olan *değil*'in *koşaç* başlığı altına alınması *imek* fiilinin zamanlara göre çekiminden söz edilmesinin aklıma yatmamıştı.

Türk Dil Kurumunda 1970'li yılların ortalarında terim ve sözlükle ilgili çalışmaların başına başka ekipler gelmişti. Bu ekipler *Türkçe Sözlük*'ü ve bu arada terim sözlüklerini de ele almış, yeni yayınlar ortaya koymuştu. Bu yayınlardan biri Berke Vardar, N. Güz, E. Öztokat, M. Rıfat, O. Semenoğlu, E. Sözer'den oluşan ekibin 1980 yılında ortaya koyduğu *Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*'dür. Burada da *koşaç* terimi yer almış ama *olumlu koşaç*, *olumsuz koşaç* madde başı yapılmamış, bu terimlere yer verilmemiş. *Koşaç* bu yayında şöyle tanımlanmış:

koşaç (Alm. *Kopula*, Fr. *copule*, İng. *copule*, esk. T. *edat-ı haber*) Yükleme özneye bağlayan öge. // Türkçede ekeylemin üçüncü kişi eki *-dır*, *koşaç* (bildirme *koşacı*) olarak kullanılır. *Değil* biçimbirimi olumsuzluk *koşacıdır*.

“Yüklemi özneye bağlayan öge” biçimindeki tanımla anlaşılan *-dır* ve *değil* kastediliyor. Oysa *-dır*'ın burada cümlenin anlamına, yapısına olan

katkısı var. Tanım kapsamlı ve isabetli değildir. *Gereken işlem yapılacaktır* örneğinde olduğu gibi fiil çekimleri söz konusu olduğunda özneyi yükleme bağlar biçiminde bir yargıda bulunulabilir mi? Bu soruyu sorduktan sonra sözüme devam edelim.

Bir terim Tük Dil Kurumunun kaynaklarına girdikten sonra kısa sürede başka yayınlarda da yer alıyor. Örnek olarak 2000 yılında yayımlanan Ahmet Kocaman ve Necdet Osam'ın çalışması *Uygulamalı Dilbilim -Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü* de *koşaç* terimine yer veriyor ve şu tanımı yapıyor:

koşaç (aorist) Yükleme özneye bağlayan öge. Türkçede *-dır* eki *koşaç* ekidir. Olumsuzluk durumu ise *değil* ile gösterilir.

Burada terimin yabancı dildeki karşılığı bu kez *aorist*'tir. Bildiğim kadarıyla *aorist* geniş zaman ifade eden Batı dillerinde geçen bir terimdir. *Aorist* ile belki de haber terimi karışılmış.

Zaman zaman dile getirdiğim tanım cümlesinin nasıl olması gerektiği hususundaki ölçütlere 2000'li yıllarda da uyulmaması bir sorun olarak karşımızda duruyor. Dille ilgili olduğu hâlde yayınlarda geçen terimlerin tanımlarında bir örneklik bulunmuyor.

Söz konusu teriminin geçtiği başka yayınlar da var. Birini daha vermekle yetinelim. *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*; Nurettin Koç tarafından yayımlanmış. Burada yapılan tanım ise şöyledir:

koşaç (Alm. *Kopula*, Fr. *copule*, İng. *copule*) Tek başına bir anlamı bulunmayan, birlikte kullanıldığı sözcüğe, başta olumluluk ve olumsuzluk olmak üzere çeşitli kavramlar kazandıran *-dır* (*-dir, -dur, -dür, -tır, -tir, -tur, -tür*) eki ve *değil* sözcüğü.

N. Koç, daha sonra bu ekin ve *değil* kelimesinin kullanıldığı yerlerle ilgili örnek cümleler işleyerek konuyu daha ayrıntılı ele almış. Tanımdan anlaşıldığı üzere *imek* fiilinin zamanlara çekimi *koşaç* terimi içine dâhil edilmiştir. N. Koç, **ekeylem** ana başlığı altında *imek* fiilinin çekimini çalışmasının 100. sayfasında ele almış. Bu çekimin olumsuzu olan *değil*, burada ele alınması gerekirken, *koşaç* maddesinde verilmiş. Bununla birlikte N. Koç, sınıflamayı dil bilgisine uygun bir biçimde yapmıştır.

İlk baskısı 1992 yılında yapılan Zeynep Korkmaz'ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*'nde *koşaç* maddesi bulunmamaktadır. Burada *koşaç* teriminin alınıp *bildirme eki* maddesine gönderilmesi gerekirdi. Böyle bir açıklama yapılmadığı için kullanıcılar *koşaç* ile *bildirme eki* arasında bir ilgi kuramamaktadır. Kullanıcı bu yayında *koşaç* unutulmuş, terim sözlüğüne alınmamış diyebilir.

Bunun yanında *Türkçe Sözlük*'teki *koşaç* maddesinin de yeniden düzenlenmesi gerektiğini belirtelim.

Bildirme eki terimi, hocamızın bu yayınlara ortaya çıkmış değildir. 1969 yılında yazdığım *Yabancılar İçin Türkçe Dersleri* adlı kitabımda *bildirme eki* terimini kullanmıştım (69. s.). *Bildirme eki* daha önce de eğitim ortamında kullanılmıyordu ve yalnızca *emek* fiili söz konusu edildiğinde değil doğrudan isimlere, sıfatlara -çocuktur, yaşlıdır örneklerinde olduğu gibi- getirildiğinde kelimeye kesinlik kavramı katan, haber niteliği veren bir ek olduğu; özellikle *Doğacaktır sana vadettiği günler Hak'ın* dizesinde olduğu gibi üçüncü şahısta -*acak* eki üzerinde -*dır* ekiyle kesinlik kavramının ifade edildiği ve başka özellikleri olduğu eğitim ortamında biliniyordu. Öte yandan söz konusu -*dır* ekinin *Erzurum dağlarına şimdi kar yağmıştır / Evde olmadığımızı biliyordur* örneklerinde olduğu gibi ihtimal de bildirdiği bilinen özelliklerindendi.

Öğrenciliğimizden asistanlığımıza ve daha sonraki süreçlerde *kopula*, *predikat*, *predikatif*, *substantif*, *cevher fiili*, *koşaç*, *ek fiil*, *ek eylem*, *bildirme*, *haber* gibi farklı adlandırmalar zihnimizi meşgul etmiş; karışıklığa, bilgilerin oturmamasına sebep olmuştur. Bizim eğitim hayatımızda terim fazlalığına değinilmediği, söz konusu terimle ne kastedildiği belirtilmediği, terimlerin tanımı doğru ve gerektiği gibi yapılmadığı için kargaşa devam etmiş ve bugünde söz konusu durum sürmektedir.

Bildirme eki mi yoksa terim yalnızca *bildirme* mi? Günay Karaağaç, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*'nde *bildirme* terimini kullanmış. Z. Korkmaz adı geçen eserinde *bildirme ekleri* terimini tercih etmiş.

Konunun nasıl işlenmesi, nasıl adlandırılması veya nasıl sınıflandırılması gerektiğine gelince bunun eldeki şu makalede çözülmesi beklenmemelidir. Bununla birlikte *koşaç* teriminden *bildirme* terimi kullanılmalı. *Koşaç* terimi bize durum ve iyelik eklerini hatırlatıyor; cümlede kelimeler arasında bağlantıyı kurma, birini diğerine koşma duygusunu veriyor. Hem ismin hem de fiillerin zamanlara göre çekiminde bu ekten ayrı ayrı söz edilmeli; işlevleri, getirildiği kelimeyle kazanılan anlam açıklanmalıdır. *Emek* fiilinin çekimi ve *değil* ise *ek fiil* veya *ek eylem* başlığında isimlerin zamanlara göre çekiminde ele alınmalı. -*dır* eki burada da zikredilmeli.

Biri *koşaç* terimini, biri *bildirme eki* terimini eserinde tercih eder ve ısrar ederse öğrencilerin veya yabancılarla Türkçe öğretenlerin sorularıyla daha çok karşılaşırız. Bu durum dil bilgisi kavramlarına verilen değişik adlarda da aynıdır.